

Németh Szandra

A Balaton mindenkié?

A szocialista időszakbeli nyaralóépítések egyéni motivációinak vizsgálata

1979-ben Magyarországon 350–380 ezerre volt tehető azoknak az üdülőtelkeknek, illetve bel- és külterületi ingatlanoknak a száma, amelyek használatát döntően az üdülés, a tevékeny pihenés igényei határozták meg.¹ Ezek az ingatlanok legalább másfél millió ember kikapcsolódását szolgálták, nem beszélve a nyaranta érkező rokonokról, barátokról, hiszen egy-egy hétvége erejéig vagy hosszabb időn keresztül nemritkán akár 10-12 ember is lakott egy víkendházban, nyaralóban, illetve annak kertjében, sátorban. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a hetvenes évek végén a társadalom több mint harmada legalább egyszer üdült valamilyen magánfelületen, az pedig pontos számok ismerete nélkül is elmondható, hogy a magánüdülők használata kiterjedt társadalmi jelenségnek számított. De vajon mi motiválta az embereket, hogy telket vegyenek és építkezzenek? Miért pont ekkor jelennek meg országszerte a nadrágszíjtelkek jellegzetes kis fa- vagy kőházaikkal, olykor egy-egy teherautó-kabinnal?²

Készülő doktori disszertációm témája a hétvégi házak demokratizációja, kutatásomban többek között a fenti kérdésekre is keresem a választ. Tanulmányomban saját készítésű interjúkat elemzek, azoknak is célzottan azokat a részleteit, amelyek az építetők motivációira engednek következtetni. Az interjúkat jelen írás keretében nem vetem össze levéltári forrásokkal és a korabeli sajtóanyaggal, hanem egyes részleteiket az oral history műfaji jellegzetességeit figyelembe véve vizsgálom.

¹ Az üdülőtelkek számát Saád József, a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) munkatársa a tanácsoknak kiküldött és visszaérkezett kérdőívek alapján határozta meg (Saád 1980). Hangsúlyozni kell azonban, hogy már az összeírások idején is nehéz volt megállapítani a telkek és épületek tényleges funkcióját. Saád számaira mégis úgy kell tekintenünk, mint amelyek más források adatainál közelebb állnak a valósághoz. 1980-ban a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) népszámlálási adatai között is megjelentek a nyaralók, azokat azonban a lakásadatokhoz csapva, a lakásellátottság átlagmutatóit javítva közölték, komoly torzításokat okozva ezzel. A KSH ráadásul csak a tartós üdülésre alkalmas ingatlanokat mérte fel. Mindemellett számos ingatlan eleve nem került a látókörükbe, azok, melyeket a tulajdonosok lakásokként jelentettek be, a kedvezőbb adózási feltételek miatt.

² A téma tárgyalása szempontjából a zártkertektől, hétvégi telkektől, kiskertektől vagy épp az impozáns víkendházaktól az ERDÉRT-házakon át a kiszuperált teherautó-kabinig tulajdonképpen valamennyi ingatlant egy csoportba kell sorolnunk. Pénztárcától, igényektől, lehetőségektől és az elvárt funkciótól függött, hogy ki melyiket részesítette előnyben. A tanulmány elsősorban azokkal az ingatlanokkal foglalkozik, melyek rendszerint belterületen, üdülőövezetekben épültek tartós jelleggel, elsősorban rekreációs céllal.

Turisztikai szakemberek szerint az utazáshoz, turistáskodáshoz három alapvető tényező együttes megléte szükséges: megfelelő mennyiségű szabadidő, szabadon elkölthető jövedelemtöbblet és motiváció, ami általában a változatosság iránti igényen alapul.³ A turisztikai tankönyvek alapvetése a magánüdülők használatára is alkalmazható, sőt talán még inkább, mint a turizmus más eseteire, hiszen nem csak egy-egy utazásról van szó, a nyaralóvásárlás egy hosszú távú, az ember szabadidejének felhasználását alapvetően meghatározó döntés. Az alábbiakban ezt a három pillért vizsgálom, illetve azokat az egyéb feltételeket, körülményeket, amelyek kapcsolatban álltak a magánüdülők elterjedésével; kiemelten pedig azokat a motivációkat, amelyek miatt az emberek belevágtak egy „második lakás” vásárlásába, építésébe.⁴

Az 1960-as években Magyarországon a megelőző időszakhoz képest konszolidálódott az élet, mind gazdasági, társadalmi, mind politikai szempontból, ahogyan arról a hazai szakirodalom bőségesen beszámol.⁵ Az emberek jobb életszínvonalon éltek, megjelent az alapszükségletek feletti igények kielégítéséhez szükséges jövedelemtöbblet.⁶ Több-kevesebb munkával már nemcsak élelmiszerre, ruhára és alapvető háztartási cikkekre futotta, hanem a kikapcsolódás különféle formáira is. A népesség többet költött például kultúrára, sportra és turizmusra.⁷ Érdekes aspektusa a jövedelemtöbblet kialakulásának, hogy hazánkban viszonylag magas volt a bérlakásban élők aránya, így az emberek egy része jövedelmét nem tudta lakás vásárlására fordítani. A korszakban a lakás a társadalmi juttatások körébe tartozott, saját lakásra – vagy éppen saját autóra – éveket kellett várni. Kiosztásuk központi elbírálás alá esett, aminek módszere meglehetősen egyenetlen volt.⁸ A benyújtott igények rangsorolása különböző szem-

³ Lipp 2004: 48.

⁴ A „második lakás” nemzetközi kifejezés, többek között az angol (*second home*), a német (*Zweitwohnung, Zweitwohnsitz*) és a francia (*résidence secondaire*) szakirodalom is használja, különféle funkciókat társítva hozzá. A rekreációs célra szolgálók mellett második lakást tarthatnak fenn a távoli munkahely miatt ingázók és a felsőoktatásban részt vevők is. A tanulmányban „második otthon” alatt az üdülési, pihenési, rekreációs céllal használt városkörnyéki pihenőhelyeken és üdülőövezetben található, ideiglenesen, illetve szezonálisan használt ingatlanokat értem. A témáról bővebben: Coppock (ed.) 1977; Haimayer 1979; Grimm–Albrecht 1990; Hall–Müller (eds) 2004.

⁵ Többek között: Valuin vizsgálatai 2001, 2006b; Rainer M. (szerk.) 2004a, 2004b.

⁶ Habár a keresetek növekedésével a jövedelmi különbségek – némi ingadozással – fokozatosan csökkentek, a nivellálódás sohasem érte el az ideológiai kívánalmaknak megfelelő szintet. Ráadásul az áhított életszínvonal eléréséhez sokan vállaltak kiegészítő jövedelemszerző tevékenységet, illetve alkalmaztak különféle kvázi jövedelemkiegészítő megoldásokat, például házvagy nyaralóépítés esetében az úgynevezett kalákát. Ez a cserének egyik, alapvetően családtagok, barátok, ismerősök között népszerű formája, amikor az emberek segítenek egymásnak egy-egy munka elvégzésében, arra törekedve, hogy az egyén által befektetett és a viszonzásként kapott munka megközelítően egyenlő mértékű legyen. Szintén elősegítették a jövedelemtöbblet kialakulását a rendszer jellegeből adódó politikai természetű előnyök, mint például politikai lojalitás alapján osztott jutalmak vagy kedvezményes lakásvásárlási és egyéb lehetőségek.

⁷ Czeglédi 1983: 57–59.

⁸ Falusné Szikra Katalin vizsgálatai szerint az állami bérlakásban élők között kiemelten magas volt a vezetőök, az értelmiségiek és az egyéb szellemi foglalkozásúak aránya (Falusné Szikra 1986: 71–73).

pontok alapján történt, és az igénylők átlagosan öt évig várakoztak, mire saját lakáshoz jutottak.⁹ A városlakók kétharmada lakott tanácsi bérlakásban.¹⁰ Habár a hetvenes-nyolcvanas években a házyári lakótelep-építés révén – amely iparszerűen termelte az „otthonokat” – nőtt a saját lakással rendelkezők száma, még így is nagyon magas maradt azok aránya, akik nem rendelkeztek ilyennel. Ez pedig az esetek többségében az el nem költött jövedelem „felhalmozását” jelentette, illetve számos esetben kielégítetlen igényt egy saját ingatlanra.

A turisztikai szakemberek logikája mentén haladva a szabadon elkölthető jövedelemtöbblet mellett megfelelő mennyiségű szabadidőre is szüksége volt az embereknek a hétvégi ház használatához. Hazánkban azonban a munkaidő-csökkentés csak lassan és fokozatosan történt meg, hiszen 1968-ig minden szombat munkanap volt, 1968–1981 között minden második szombat volt szabad, és csak 1981-től lett kétnapos a hétvége.¹¹ Az évi fizetett szabadság ezzel párhuzamosan 1960 és 1980 között 12-13 napról 20-21 napra emelkedett. Anyagi helyzettől, foglalkozástól, lakhelytől, családi állapottól és számtalan egyéb tényezőtől függött, kinek mennyi szabad ideje volt és azt hogyan töltötte el, mégis egyértelműen állítható, hogy a nyaralás tömegjelenséggé vált. Jóval több embernek lett lehetősége egy- vagy kéthetes nyaralásra menni ebben az időszakban, mint korábban bármikor.¹² Érdekes azonban, hogy az üdülőtellek vásárlása, a hétvégi házak építése első látásra nincs összefüggésben a szabad idővel, hiszen a hatvanas években még javában heti hat napot dolgoztak az emberek, amikor már ország-szerte dúlt a telekvásárlási, nyaralóépítési láz.¹³

A szabad hétvégeket és hosszabb szabadságokat a népesség a hatvanas-hetvenes években nagyon változatosan tölthette el. Ha azonban az emberek az utazás mellett döntöttek, akkor választásukat alapvetően meghatározták a korlátozások. A legmeghatározóbbak a külföldi utazásokat érintették: ugyan a hatvanas évek közepétől a szomszédos „szocialista” országokba korlátlanul lehetett menni, ám Nyugatra kevesen utazhattak, legfeljebb háromévente, az átlagpolgár akkor is általában csak szervezett turistautak keretében. Az útlevél megszerzése külön procedúrát jelentett, és minden esetben csak minimális valuta váltására volt lehetőség, különösen, ha rokonlátogatóba ment az ember.¹⁴ A többség számára

⁹ Valuch 2006a: 24.

¹⁰ Tosics 2000: 151.

¹¹ Magyarországon ráadásul a népesség szabadidejének jelentős részét munkával töltötte, a teljes szabadság mindössze negyedét fordította üdülésre (Czeglédi 1983: 269). A hetvenes évektől az emberek arra törekedtek, hogy elérjék a mintának tekintett szabadidő-társadalmak életnívóját, ezért sokszor szabad idejüket feláldozva úztek keresetkiegészítő foglalkozásokat.

¹² A hatvanas évek végén évente átlagosan 2,2 millió belföldi vendég szállt meg a hazai szálláshelyeken, míg a háború előtt mindössze évi 200 ezer fős üdülői összlétszámról lehet beszélni. Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy évente több mint 2 millió lakos járta az országot, hiszen akadtak, akik évente többször is utaztak, kirándultak, ám ezt figyelembe véve is kijelenthető, hogy a hetvenes években a lakosság közel harmada vett részt a turizmusban (Berend 1983: 133).

¹³ Hegedűs József és Manchin Róbert közös tanulmányában 1965–1975 közé teszi a telekparcel-lázási boomot az országban (Hegedűs–Manchin 1987: 252).

¹⁴ Valuch 2006a: 147.

maradtak tehát a jobbára belföldi úti célok és szálláshelyek. Ebben az időben azonban kevés kereskedelmi szálláshely állt rendelkezésre, ráadásul ezek is alacsony színvonalúak és drágák voltak. A kínálat a nyolcvanas évekre bővült, javult a szolgáltatások színvonala és minősége is, mindezzel azonban már alapvetően a külföldi közönséget célozták meg. Ráadásul a hazai és külföldi turisták körében annyira megnőtt a kereslet, hogy nemcsak a szállodák és a fizetővendég-helyek, de a kempingek is zsúfolásig teltek. Az állam már a hatvanas évektől igyekezett kedvezményes nyaralási lehetőségeket biztosítani a dolgozóknak. A szociáلتurizmus, az államilag támogatott üdültetés keretében elsősorban a szakszervezetek, a vállalatok, intézmények és termelőszövetkezetek tartottak fenn üdülőket.¹⁵ A kedvezményes nyaralás infrastruktúrája azonban lassan alakult ki, hosszú ideig viszonylag kevesen részesülhettek belőle, és legfeljebb egy-, esetleg kéthetes kedvezményes utat tett lehetővé, ráadásul nem minden évben.¹⁶ A belföldi szálláslehetőségek szűkössége azonban minden bizonnyal kedvezően hathatott a magánüdülők terjedésére.

Bárhová is akart utazni az ember, mind a kirándulások, mind a hosszabb nyaralások szempontjából meghatározó volt a személygépkocsi-használat tömegessé válása, illetve a motorizáció. A vasúti modernizáció, a közutak kiépülése, a járművek elterjedése alapfeltétele a tömegturizmus kialakulásának. Függetlenül attól, hol, mennyi időre száll meg az ember, utazásához közlekedési eszközre van szüksége, legyen az vonat, busz vagy személygépkocsi. Különösen fontos ez, ha a hétfégi házakra, üdülőtelkekre gondolunk, ahova rendszeresen lejárta az emberek: ezek látogatásának nem feltétele, de meghatározó tényezője a saját tulajdonú személygépkocsi. A hetvenes években jelentősen megnőtt a magántulajdonban lévő gépkocsik száma: 1970-ben közel 240 000, 1980-ban pedig már több mint 1 millió volt forgalomban.¹⁷ Az autók tömeges elterjedése előtt az üdülni vágyók többsége, ha elutazott, egy helyben töltötte évi szabadságát. Ez a személygépkocsik terjedésével alapvetően megváltozott: az emberek mobilabbak lettek és gyakrabban utaztak el, még ha csak egy-egy napra is. A magánüdülők terjedése szempontjából tehát szintén fontos feltételnek kell tekinteni, hogy a hatvanas-hetvenes években már rendszeresen közlekedtek megfizethető jegyárú vonatok például a Balaton-partra, ahogyan azt is,

¹⁵ Ehhez a jelenséghez szorosan kapcsolódik a gyermekek kedvezményes üdültetése, ami széles skálán mozgott a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) és az iskolák által szervezett nyaralásoktól az egyes üzemekben kifejezetten a gyermekek nyári üdültetésére adott szociális juttatásokig. Az üdülések túlnyomó része az úttörőmozgalom keretein belül zajlott, de a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) is működtetett gyermeküdülőket.

¹⁶ 1960-ban félmillióan, és az 1980-as évek közepén is „csak” másfél millióan részesültek belőle (Szentpéteri [főszerk.] 2001: 446). Ráadásul kezdetben a kedvezmény csak egy személyre, a munkavállalóra szólt, családtagjaira nem terjedt ki. A támogatás mértéke a következőképpen alakult: állami vállalatok az üdülési költségek 20%-át térítették, a szövetkezetek általában 40%-át, míg a költségvetési szerveknél 30%-ot, a SZOT-beutaltaknál pedig 25%-ot fizettek a dolgozó helyett (Czeglédi 1983: 92–93).

¹⁷ Valuch 2000: 596.

hogy egyre több embernek volt lehetősége saját autóval közlekedni, akik szintén megfizethető áron tudtak tankolni.¹⁸

A hétvégi házak, nyaralók vásárlását azonban nemcsak a fenti körülmények határozták meg, hanem az egyéni motivációk is. Nyilvánvalóan mindenkinél más-más külső és belső tényező hatott eltérő erővel, amelyek függtek az egyén anyagi helyzetétől, társadalmi állásától, foglalkozásától, családi helyzetétől, szocializációjától, értékrendjétől és számtalan egyéb dologtól. Az alábbiakban ezen egyéni motivációkat próbálom felfejteni az általam készített interjúk alapján, illetve röviden ismertetem az általam követett módszertani irányelveket.

Az oral history kapcsán az egyik első kérdés, ami a kutató fejében felmerül, hogy mire is használhatóak az interjúk. A történészek számára általában ezek a szubjektív források önmagukban nem elégségesek, jellemzően az írott forrásokon alapuló kutatások kiegészítéseként használják őket.¹⁹ A szóbeli visszaemlékezések többek között események rekonstrukciójára nem alkalmasak, ellenben például a vizsgálathoz új szempontok beemelésére igen. A visszaemlékezők sokszor olyan megközelítéseket implikálnak, amikre a kutató nagy valószínűséggel nem is gondolna. Olyan témák esetében pedig, ahol nincsenek, vagy alig vannak írott források, az oral history szerepe felértékelődik. Ilyen esetekben azonban a túlinterpretálás, általánosítás veszélye is fennáll.²⁰ Az oral history retrospektív és szelektív jellege, szubjektivitása, a konstruálás, az emlékezés korlátai és az ezekhez kapcsolódó pszichológiai tényezők mind befolyásolják a forrástípus használhatóságát. Nem beszélve az ellenőrizhetőség korlátairól vagy arról, hogy az interjúkészítő önkéntelenül is irányítja az elbeszélőt, hiszen általában a beszélgetés egy-egy téma mentén zajlik. A kutató által az interjú során elkövethető szakmai és magatartásbeli hibákat hosszasan lehetne taglalni, a szereptipizálás problémájától a kérdéshalmozáson, sugalláson, új szavak bevezetésén át, a kérdezett érzelmi állapotába, gondolatrendszerébe, értékrendjébe vagy nyelvi világába való beleélés hiányáig, a problémaérzékletenségig; ezeknek alapos összefoglalását adja Heltai Erzsébet és Tarjányi József közös könyve.²¹

Az elbeszélte történelem elsősorban nem az egykor történtek tényeinek rekonstruálásához viszi közelebb a kutatót, hanem sokkal inkább azok megértéséhez. E források sajátossága – a naplókhoz, memoárokhoz, levelezésekhez hasonlóan – mozaikos jellegük. Elsősorban egy-egy személyről, családról adnak egyedi, esetleges információt, és csak közvetve a környezetükről vagy magáról a társadalomról. Általánosítani belőlük még abban az esetben sem célravezető, ha sok interjút elemez az ember, azonban sokkal emberközelebbé, érthetőbbé teszik

¹⁸ A hatvanas évek elején a Budapest–Szeged távolság megtétele autóbusszon 77, gyorsvonaton 76,4, személyvonaton 74,4 Ft-ba került (Valuch 2006a: 94). A KSH által közölt alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete és a közlekedési tarifák egybevetésével közel harmadannyiba került a közlekedés vonattal, illetve autóbusszal, mint manapság (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html – utolsó letöltés: 2016. május 31.).

¹⁹ Lásd erről: Gyáni 1998: 297–303.

²⁰ Plato 2005: 29.

²¹ Heltai–Tarjányi 1999: 40.

a múltat. Mondhatni közvetve nyújtanak segítséget érvényes kérdések és következtetések megfogalmazásához. Az interjúk számának növelésével, összevetésével, más forrástípusok bevonásával tovább csökkenthető az általánosítás veszélye. Az oral history egyik vitathatatlan előnye azonban, hogy általa lehetővé válik „a múlt valóságjobb rekonstrukciója”, mert tágabb teret biztosít a lehetséges álláspontok eredeti sokszínűségének feltárására.²²

A motivációk kutatása során sajnos nincs lehetőségem kontrollforrások használatára, hiszen sem a korabeli lapok, sem a levéltári források nem árulkodnak ezekről, ahogyan a korabeli naplók, levelezések és visszaemlékezések sem, ezért az egyéni motivációkat elbeszél, egyéni tapasztalatok alapján vizsgálom. Kutatásom első lépéseinek dokumentálása során módszertani szempontból nem vagyok könnyű helyzetben, hiszen például narratív életútinterjú-elemzések szép számmal készültek korábban is, félig vezetett interjúk elemzésére a hazai szocialista időszak kutatásában azonban alig van szakirodalmi, módszertani példa.²³ A nyelvhasználat vagy a narratívában megbúvó normák elemzése számomra nem járható út, mert az esetek többségében a motivációkról részletesebben a „narratív utánkérdezés” szakaszában beszélgettem az interjúpartnerekkel, tehát a kérdéseket én generáltam, így az interjúnak ezt a szakaszát, illetve a kérdés-felelet alapú információt értelmezéskor is érdemes elkülöníteni az önállóan alkotott narratív résztől. Szerencsére a motivációkról szinte minden esetben maguk az elbeszélők is beszélnek, így csak a részletesebb, bővebb elbeszélés érdekében tértünk vissza rájuk, és nem szakadtunk ki az általuk teremtett szöveggörnyezetből. Jelen esetben azonban nincs a kezemen pontos módszertani leírás arról, hogyan hasznosítsam a rögzített szövegeket. Bögre Zsuzsa szavaival élve, „az elméleti tudás gyakorlattá váltásakor a kutató többnyire magára marad. [...] Az elemzést ugyanis a kutatási téma, a témán belüli hangsúlyok kiválasztása, a kutatónak a téma iránti érzékenysége nagyban befolyásolja. Ritka az olyan eset, amikor egy jól bevált feldolgozási gyakorlatot receptszerűen használhatunk.”²⁴ A Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna és Keller Márkus által összeállított kötetben az életútinterjúkat például tematikus rendben közölték a szerkesztők, kiemelték interjúrészleteket, és nem az eredeti kontextusban elemezték azokat, hanem a különböző emberek elbeszéléseiből a hasonló témájú szövegrészeket közölték egy blokkban.²⁵ Több nézőpont egymás mellé állítása révén jutottak eredményre, és a szövegek így új jelentéstartalmat kaptak. Ez az eljárás áll talán legközelebb az általam alkalmazott módszerhez. Nem beszélve arról, hogy függetlenül az elemzés módjától és az eredményektől, a motivációk utólagos elbeszélése véleményem szerint mindenképpen gazdagítja a kutató előtt álló megközelítési módokat és válaszadási lehetőségeket.

²² Thompson 2004: 176.

²³ Az oral history interjúk és narratív interjúk kapcsán Kovács Éva készített tartalmas összefoglalót a módszertanra vonatkozóan (Kovács 2007). Az oral history forrásértékéről, a kapcsolódó jelentős szakirodalomról áttekintést ad például: Tóth 2005; Gerhard–Udvarnok 2007; Völgyesi 2013.

²⁴ Bögre 2003: 157.

²⁵ Molnár–Kőrösi–Keller (összeáll.) 2006: 374.

Az elmúlt években harminchat olyan emberrel beszélgettem hétvégi házakról, nyaralókról, akik a hatvanas–nyolcvanas években építkeztek, gyermekként víkendházban nyaraltak szüleikkel, munkájukból adódóan álltak kapcsolatban a magánüdülőkkel, építésügyi hivatalok dolgozóiként, építészként, tanácsai, vállalati vezetőként, vagy épp a Balatoni Intéző Bizottság vezetőjeként.²⁶ A beszélgetés menete minden esetben azonos volt. Először az interjúalanyok elmesélték élet-történetüket, majd a hétvégi házakhoz, nyaralókhoz kötődő élményeiket, emlékeiket. Ezt követően visszakérdeztem egy-egy elejtett szóra, témára, sőt esetenként olyasmire is, amit ők maguk nem említettek. Minden beszélgetés esetében ugyanarról a kilenc nagy témáról volt szó, hol hosszabban, hol rövidebben; ezek egyike volt az a kérdés, hogy miért döntöttek a telek, a hétvégi ház, a nyaraló megvásárlása mellett. Az alábbiakban az említett motivációk gyakorisága szerint ismertetem interjúalanyaim válaszait. Nem különítem el az építetők, a gyermekek vagy a szakemberek véleményét. Ennek oka részben az, hogy további interjúkra lenne szükségem a tulajdonosok, a hivatali dolgozók vagy a tulajdonosok gyermekei kategóriák külön vizsgálatához. Másrészt a témából adódóan nem tulajdonítottam túl nagy jelentőséget annak, ki és milyen aspektusból beszél, eddigi interjúim során ugyanis nem adódott olyan helyzet, amikor a „miért döntött hétvégi ház építése mellett” kérdés más jelentéstartalmakat is előhívott volna. A válaszok a tényszerű információk miatt voltak érdekesekek, nem volt rá példa, hogy információt hordoztak volna például a társadalmi normákra vonatkozóan. Legfeljebb egy gyermek utólagos értékítélete mutatkozott meg szülei döntéseivel kapcsolatban, ami azonban az elbeszélést a tanulmány kérdésfeltevése szempontjából nem befolyásolta.

Interjúalanyaim szinte kivétel nélkül megemlégtették a motivációk között, hogy *megfizethető* volt az üdülőtelek, illetve a hétvégi ház. Fontosnak tartották annak lehetőségét, hogy olcsón lehetett akkoriban üdülőingatlant vásárolni. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egyik beszélgetőpartnerem 1969-ben négyszög-ölenként 100 forintért vásárolt telket, a 200 négyszögöles ingatlan így 20 000 forintba került. Keresete egy állami hivatal adócsoport-vezetőjeként ebben az időben emlékei szerint havi 1500 forint volt.²⁷ Ez reálisnak tűnik, hiszen a foglalkoztatottak havi átlagbére az állami szektorban 1969-ben 2012 forint volt.²⁸ 1500 forinttal számolva valamivel több mint egyévi, 2012 forinttal számolva pedig alig tízhavi átlagkeresetből lehetett tehát telket vásárolni a hatvanas évek végén. Abból a tényből, hogy az üdülőtelkek vásárlása ennyire divatos volt, az következik, hogy ekkora összeget többeknek nem volt probléma kigazdálkodni. Az építetők maguk sem érezték ezt tehertételnek, amit egyik interjúalanyom a következőképpen fogalmazott meg:

²⁶ A Balatoni Intéző Bizottság 1957-ben alakult meg másodsorra, feladata többek között a part menti települések fejlesztésének összehangolása volt.

²⁷ Interjú Sz. L.-l, 2011. augusztus 5.

²⁸ Forrás: a KSH által közölt alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html – utolsó letöltés: 2016. május 31.).

„Ha volt egy ilyen lehetőség, akkor az... az futótűzként terjedt. És nem okozott problémát – megmondom őszintén – az, hogy vegyünk egy telket. Olcsón lehetett telket vásárolni. És akkor hogy mondjam, volt az embereknek pénze, tehát nem feszültek meg, nem pusztultak bele, ha vettek egy telket és arra x idő múlva valami bődét ráraktak.”²⁹

Mindehhez hozzátartozik, hogy a rendelkezésre álló megtakarítás elköltésének egyik leggyorsabb, legegyszerűbb módja volt az üdülőtelek vásárlása, ahogyan arra egyik interjúalanyom is utalt:

„Annak idején, a hatvanas-hetvenes években könnyebben hozzá lehetett jutni egy balatoni telekhez, mint egy autóhoz. Mert ugye három évet kellett várni egy autóra. Most egy ilyen 120 négyzetméteres telekhez könnyebben hozzájutott.”³⁰

A másik leggyakrabban említett motiváció a *külföldi utazások korlátozása* volt. A „nem lehetett külföldre menni”, „nem lehetett utazni”, „országhatárokon belül” kifejezésekkel találkoztam a leggyakrabban. Volt, aki utólagos megközelítésből, explicit módon jutott el ugyanehhez az indokláshoz: „Attól kezdve, hogy fölszabadult a külföldi utazásoknak a lehetősége, megkezdődött ezeknek a nyomorüldöknök a hanyatlása.”³¹ Vagy: a „lehetőségek kiszélesedése a korszak végét hozta. Lehetett külföldre menni. Az ember mindig többet akar látni.”³² Egy esetben társult szélesebb körű értelmezés is az utazási lehetőségek korlátozásához – ugyancsak retrospektív módon –, ahol az interjúalany a határok megnyílásához társította a „más lehetőségek megnyílése” kifejezést, és többlettartalommal is felruházta azt. Nemcsak azt értette ezalatt, hogy más országokba is el lehetett jutni, hanem implicit módon azt is, hogy a szabadidő eltöltésének más lehetőségei is szaporodtak, ami szerinte hozzájárult ahhoz, hogy az emberek elkezdtek eladni hétvégi házaikat.³³ Az interjúalanyok egybehangzó véleménye ebben a kérdésben arra mutat, hogy a külföldi utazási lehetőségek korlátai alapvetően meghatározták, hogy az emberek belföldi úti célokat kezdtek keresni.

Majd mindenki említett a motivációkról beszélve olyan kifejezéseket, amelyek *a természettel, a saját kerttel, a zöld területtel* kapcsolatosak: „kertet csinálni”, „az ember vágyott rá, hogy legyen egy kis zöld területe”, „a természet közelsége”, „szerette a természetet”. Voltak, akik egyből a városi életmóddal állították szembe a természetet, illetve a kertet: „csendesebb élet”, „távol a város

²⁹ Interjú Sz. P.-vel, 2015. július 20.

³⁰ Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 3.

³¹ Interjú Gy. L.-l, 2015. augusztus 3.

³² Interjú L. K.-val, 2015. június 15.

³³ 267 ezerre tehető az üdülők és üdülésre használt lakások száma a KSH adatai szerint 2001-ben (<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/lakashelyzet9905.pdf> – utolsó letöltés: 2016. május 31.). Az adat a két évtizeddel korábbi üdülőtelkek, illetve üdülésre használt bel- és külterületi ingatlanok számával hasonlítható össze, ez alapján körülbelül háromnegyedére esett vissza az üdülésre használt ingatlanok száma.

zajától”, „kiszakadjon a városból”, „kiszabaduljunk a városból”, „panelesek voltak, azért vásárolták”. Akadt, akinek a városból való elvágódása olyan erős volt, hogy vidékre akart költözni, de végül a munkahely és a gyermekek iskoláztatása miatt üdülőtelek vásárlása mellett döntött. Ráadásul nem szabad elfeledni, hogy a talpalatnyi zöld igénye nemcsak a fővárosi embert ösztönözte az agglomerációban telekvásárlásra, hanem a kisvárosi embert is. Más kérdés, hogy a dunántúli, illetve Balaton-közeli kisvárosok lakossága abban a szerencsés helyzetben volt, hogy számukra az „agglomerációt” adott esetben egy füredi, almádi, fűzfői, vagy épp balatongyöröki telek jelentette. Voltak, akik az egészségesebb vidéki környezet pozitívumait egzaktabban is megfogalmazták: „jó levegő”, „kimentünk és fél napig oxigénsokban voltunk”, „olyan üdítő, friss levegő volt”, „a gyerekek úgy dőltek ágyba, olyan kristálytisza, jó levegő volt”. Több balatoni kötődésű interjúalany emelte ki, hogy a tó környéke önmagában is vonzó természeti környezet, leggyakrabban a „Balaton varázsa” és a „Balaton szerelmese” kifejezések hangoztak el. A természeti környezetből eredő értékek emlegetésénél gyakrabban kerültek elő a „kertet csinálni”, „kertet művelni” kifejezések. Ennek kiemelését általában két szempontból tartották fontosnak. Egyrészt a kert termelési funkciója miatt: a zöldség- és gyümölcsstermelés helyszíne, ahol a család helybeni ellátását szolgálta néhány gyümölcsfa, esetenként kisebb konyhakert.³⁴ Másrészt az aktív pihenés, hasznos időtöltés jelentéstartalma is felmerült, valamint a „tevékeny életforma”, a „saját kezével termelte”, „maga termelte” meghatározások – ilyen esetekben feltehetően az önállóság, a létrehozás élménye és hasonló ösztönös motívumok is dominálhattak.

Az esetek többségében az interjúalanyok az aktív pihenés különböző formái, a kert gondozása, a barkácsolás és egyéb tevékenységek kapcsán az emberi ösztönök mellett a *régi mentalitást*, indíttatást, identitást hangsúlyozták. Például: „természetes igény, hogy saját maguknak csináljanak valamit”, „genetikai vonzódás a mezőgazdasághoz”. Volt, aki hosszabban is kifejtette ezt a gondolatot:

„Mindenkinek magának csinált mindent, tehát az autószerelő nem autót szerelt, hanem falat rakott. Más dolog az, hogy egy hivatalnok, vagy egy irodai munkás, vagy egy pénztáros, annak fizikailag is megnyilvánulás egy építkezés. Meg a magunk hozta ösztönünk, hogy egy férfi alapvetően nemz egy gyereket, épít egy házat és ültet egy fát. És ez azért megvolt.”³⁵

Egy másik esetben a korosztálytól függetlennek tételezett ösztön helyett egy generáció mentalitására történt utalás:

³⁴ A jövedelemkiegészítés mint motiváció ezekben az esetekben teljesen kizárható, már csak a telekméretnek miatt is, hiszen a 100-200 négyzetméter nagyságú telkeken aligha lehetett volna eladásra termelni. A zártkerteken, külterületi ingatlanokon sokkal inkább, utóbbiak közül az üdülőövezetben vagy azok közelében fekvőket természetesen részben rekreációs céllal is használták.

³⁵ Interjú D. Z.-vel, 2015. július 17.

„Az biztos, hogy az én apámban volt egy olyan erős földszeretet még, annak ellenére, hogy egy értelmiségi ember volt. És itt a legtöbb – mit tudom én – orvos, meg – mit tudom én – mérnök, meg akárki, az végigdolgozta a hétvégét a kertekben. Szóval ez még valahol a régi indíttatás volt.”³⁶

A régi indíttatást említő beszélgetőpartnerem édesapja történetesen első generációs városlakó volt. Az eddig készült interjúk alapján meghatározó az első generációs városlakók aránya a hétvégi házak tulajdonosai között. Azonban másfél tucat elbeszélés alapján természetesen nem lehet azt állítani, hogy országos szinten, vagy akár a Balaton északi partján ez lett volna a tendencia. Kutatásomban ezzel a kérdéssel részletesebben is foglalkozom, szűrőpróbaszerűen három Balaton-parti település – Balatongyörök, Vonyarcvashegy és Gyenesdiás – területére kiadott építési és használatbavételi engedélyeket néztem meg 1963–1973 között.³⁷ Összesen 1784 engedélyt néztem át, amelyek alapján a városlakók arányát ki lehet mutatni a hétvégi házak tulajdonosai között, sőt az első generációs városlakókét is. Az engedélyk iratanyagában ugyanis optimális esetben rögzítettek az építendő születési adatait és állandó lakhelyét is. Nagyon magas azonban a hiányosan kitöltött iratok száma. Az állandó lakhely szinte minden esetben szerepelt a dokumentumokban, így a három település kapcsán elmondható, hogy a megadott évtizedben az építetők több mint 80%-a városlakó volt. A születési adatok azonban jóval kisebb arányban szerepeltek az iratanyagban, ezek alapján számottevőnek mondható az első generációs városlakók aránya is. Az építési és használatbavételi engedélyk további vizsgálata, mind térben, mind időben kiterjesztve, nagyon érdekes információt hozhat arra vonatkozóan, hogy vajon mennyire meghatározó a hétvégiház-tulajdonosok között az első generációs városlakók aránya. Számos kutatás igazolja, hogy az első generációs városlakók esetében meghatározó a földhöz való vonzódás. Ispán Ágota az 1945 utáni urbanizációnak a falusi lakosság életmódjára gyakorolt hatásával foglalkozó disszertációjában megállapítja, hogy az új iparvárosok falvakból bevándorolt lakói a számukra kijelölt rekreációs terek helyett szabadidejüket városkörnyéki kiskertekben töltötték, őrizve korábbi mentalitásukat, életstílusukat.³⁸ A kiskertek melletti döntés motivációja véleményem szerint közel állhatott az üdülőtellekhez vásárlókéhoz, még akkor is, ha a területek funkciója eltérő volt. Habár a kérdés további kutatást igényel, véleményem szerint a korábbi mentalitás, a „földszeretet” továbbélése számos üdülőtellek tulajdonosát motiválhatta. A panelek garázsai előtti virágágyások, a városkörnyéki kiskertek, a Balaton-felvidéki pincék vagy a parthoz közelebbi telkek ebből a megközelítésből nagyon közel állnak egymáshoz. A középkorú, valamilyen egzisztenciával már rendelkező, esetleg családos ember

³⁶ Interjú F. Zs.-vel, 2015. június 2.

³⁷ A Keszthelyi Járási Tanács Műszaki Főosztálya, illetve az 1969-től illetékes vonyarcvashegyi építési hatóság által 1963 és 1973 között kiadott építési és használatbavételi engedélyeket néztem át (MNL ZML XXIII.81. ea.).

³⁸ Ispán 2014.

igénye a zöldre, a teremtésre mindegyikben megmutatkozik. A fent idézett „régí indíttatás” természetesen nemcsak azokra utalhat, akik az egykori vidéki életmód miatt döntöttek víkendház építése mellett, hanem meghatározó lehet a II. világháború előtti nyaralótulajdonos polgárság utódainak mintakövetésére is.

Az olcsó telek, az utazási korlátozások és a kert mellett szintén nagyon gyakran jelent meg a *szerzési vágy*, „gyarapodni vágyás” kifejezés a motivációk között. Akadtak, akik ezt természetes, ösztönös emberi hajlamnak tekintették: „az emberekben mindig benne volt, hogy legyen magántulajdona”,³⁹ „a szerzési hajlam, a bírvágy az benne van az emberben”.⁴⁰ Akadtak, akik az ösztönösséget szembeállították a politikai rendszerrel:

„Szerintem azok jutottak valamire, akikbe azért megvolt ez az ambíció. [...] Szóval maga a vágy megvolt. Most hogy ez jó vágy vagy nem jó vágy, ezt nem tudom. Az embereknek igazából a többsége azért nem vált kommunista embertípussá. [...] És ezt lehetett volna gyűrni beléjük, nemcsak negyvenvalahány évig, hanem százig, akkor is egy ilyen vágy szerintem megvan. [...] Ez szerzési vágy, szerintem az emberiség egy részében alapvetően benne van, a másik részében nincs.”⁴¹

„Nézzé, az emberekben mindig benne volt a szerzési vágy. Birtokolni akart valamit. [...] Az emberekből azért – bár szocializmusban éltünk – a tulajdon iránti vágyakozást azért nem ölték ki. Meg benne is van az emberben kémiailag, ha ezt elértem, akkor holnap ezt akarom megvalósítani.”⁴²

Noha a bírvágyat a fent idézett interjúalanyok általános emberi tulajdonságként tételezik, értelmezésekor nem szabad megfeledkeznünk annak a generációnak az élettapasztalatairól, mely a hatvanas-hetvenes években üdülőteltet, nyaralót vett. E zömmel középkorú, családós felnőttek számára még közeli élményt jelentett a II. világháború és az ahhoz kapcsolódó, illetve azt követő nélkülözés. Nem meglepő tehát, hogy amint lehetőségük és elegendő szabadon elkölthető tőkéjük lett, próbálták saját vagyont felhalmozni, függetlenül attól, hogy éppen milyen politikai rendszerben éltek. Ráadásul e generációnak a föld jelentette az egyik alapvető tulajdonformát. Ha tudtak teltet venni, akkor vettek is. Hasonló érveléssel találkozhatunk mind a hatvanas évek tudósainak írásaiban, de a későbbi elemzőkében is. Gerelyes Ede 1961-ben, az *Új Írás* című folyóirat hasábjain a következőképp írta le a jelenséget: „a biztonság és lehetőség együttes jelentkezése felszökkenette a gyarapodni akarást”.⁴³ Ezt fejtette ki Hankiss Elemér mintegy húsz évvel később:

³⁹ Interjú B. K.-val, 2015. június 15.

⁴⁰ Interjú V. L.-l, 2015. augusztus 17.

⁴¹ Interjú B. K.-val, 2015. június 15.

⁴² Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 3.

⁴³ Gerelyes 1961: 842.

„Az ínséges múlttól való szabadulás és a megnyíló lehetőségek vonzereje olyan volt, hogy mozgósította és lekötötte az emberek csaknem minden energiáját, érzelmét, gondolatát. A felhalmozás, az anyagi gyarapodás vált a társadalom széles rétegeinek legfőbb céljává vagy akár legfőbb értékévé”.⁴⁴

Valuch Tibor napjainkban is hasonlóképpen magyarázza a jelenséget, véleménye szerint a korábbi nélkülözés, a politikai enyhülés következtében az emberek mindinkább anyagi jólétük megteremtésére koncentráltak.⁴⁵ A telket és nyaralót vásárlókra sok egyéb tényező is hatott. Nem utolsósorban például a *divat* – jóllehet a jólét megteremtése mindenkor nagyon népszerű jelenség. Interjúalanyaim meglehetősen gyakran említették a „divat volt” és a „sikk volt” fordulatokat saját, ismerőseik vagy szüleik döntésével kapcsolatban. A következőképpen fogalmazták meg a jelenséget:

„És hát ennek volt egy pszichés hatása is, hogy a szomszéd vett telket, akkor vegyek én is. Egyik vonzotta a másikat.”⁴⁶

„Tehát egész egyszerűen az a korosztály megfertőzte egymást.”⁴⁷

A divathoz kapcsolódott a *presztízs*, a státusszimbólum fogalmának megjelenése is az érvelésekben. Sokszor egymás mellett említették a kifejezéseket: „örültek az emberek, hogy elmondhatták”, „presztízs volt, hogy a Balatonon van egy házam”,⁴⁸ „meg az valamiféle kis rangot jelentett, hogy nekem a Balaton mellett van egy nyaralóm, vagy van egy telkem”.⁴⁹ Egy másik interjúalany pedig a következőt mondta:

„Akkor jöttek az a minék hívják azt, nem puha, hanem – mit tudom én, hogy hívják – a Kádár-rendszer, az egy egész más világ volt, akkor akarták az emberek, hogy ők is valakik legyenek, mert van egy telkük. Attól már valaki valaki volt, hogy van egy telke.”⁵⁰

Hogy sok esetben többről volt szó, mint pusztán divatról és mintakövetésről, bizonyítja, hogy a nyaraló kapcsán a versengés motívuma is megjelent az elbeszélésekben:

⁴⁴ Hankiss (szerk.) 1982: 272.

⁴⁵ Valuch 2006a: 156.

⁴⁶ Interjú V. L.-lél, 2015. augusztus 17.

⁴⁷ Interjú D. Z.-vel, 2015. július 17.

⁴⁸ Interjú Sz. L.-lél, 2011. augusztus 5.

⁴⁹ Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 3.

⁵⁰ Interjú P. P.-vel, 2015. június 2.

„A nagynéném is vett egy kis telket faházzal és rivalizáltak [a szüleimmel], hogy kinek milyen a háza. Hogy itt van fürdőszoba, ott nincsen.”⁵¹

A nyaraló birtoklása tehát presztízskérdés volt, a birtoklás a tulajdonosoknak valamiféle tekintélyt adott. Az interjúalanyok több esetben explicit módon státuszszimbólumként, tehát társadalmi csoporthoz tartozást kifejező tulajdon-tárgyként emlegették a nyaralót, mint például az alábbi esetben: „[anyukám] azt gondolta, hogy kell [a nyaraló] ahhoz, hogy hát, ami a társadalom, a társadalmi réteghöz igazodjon”.⁵² Volt, aki azonosította is azt a társadalmi csoportot, amelyhez való tartozásukat szülei ezáltal akarták kifejezni:

„Mint ahogy abban az időben, a hetvenes évek végén azt hiszem, hogy a magyar – mondjuk így – értelmiségi családoknál nagyon erős motiváció volt, hogy vagy egy hétvégi házad legyen – ha panellakásban laksz –, vagy egy kertes házad.”⁵³

Akadtak, akik használták is a státuszszimbólum kifejezést:

„[...] az is megjelent ebben, hogy egy kicsit kiemelkedtek a társadalomból azok, akik a Balaton partján ingatlannal rendelkeztek, nyaralót birtokolhattak. Státuszszimbóluma is van annak, hogy nekem van egy nyaralóm.”⁵⁴

„Tehát tényleg ez egy ilyen státuszszimbólum volt, hogy nekem a Balatonon van nyaralóm.”⁵⁵

Egy további interjúalany pedig nemcsak a meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozás, hanem egyenesen a személyiség megnyilvánulásának lehetőségét látta a nyaralóban: „tulajdonképpen a személyiség meghosszabbítása volt az építmény”.⁵⁶ Érdeemes sorra venni a korabeli hétvégi házakat, melyek hol lapos tetős, hol nyeregtetős, vagy épp toronytetős kialakításúak, nem beszélve a változatos homlokzatokról, kerítésekről.⁵⁷ A divat és presztízis kapcsán elmondható, hogy az elbeszélők presztízsalapú divatmotivációt láttak a nyaralóépítési hullámban, akárcsak a korabeli kormányzati dokumentumok.⁵⁸ A divat és presztízis mint hétvégi ház, nyaraló építését, vásárlását motiváló tényező tárgyalásánál szintén érdekes a Nyugat mint jóléti, fogyasztási minta emlegetése.

⁵¹ Interjú B. P.-vel, 2011. augusztus 15.

⁵² Interjú R. J.-vel, 2015. augusztus 5.

⁵³ Interjú G. A.-val, 2015. május 8.

⁵⁴ Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 3.

⁵⁵ Interjú N. L.-l, 2008. augusztus 26.

⁵⁶ Interjú D. Z.-vel, 2015. július 17.

⁵⁷ Természetesen a megjelenésnél, kialakításnál nemcsak az ízlés és a személyiség dominált, hanem a lehetőségek is, az anyagi helyzettől az elérhető nyersanyagig számos tényező.

⁵⁸ Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága iratai között divat jellegű jelenségnek nevezik a hétvégi ház és a nyaraló birtoklását (MNL OL M-KS 288-41. 33. ő. e. 150).

„Van egy nyaralóm. És emellett aztán később volt egy kocsim. Hát, ezt mondjuk úgy, hogy már majdnem kapitalistának érezte magát az ember.”⁵⁹

Mások egyenesen Amerikához hasonlították a Balaton-parti életet:

„És hát jó élet volt akkoriban. Hát itt – már ugye bezárt – itt volt az almádi Aranyhíd, az akkora nagy szám volt, itt élő zenével, meg mit tudom én. Igen, akkor ez volt Las Vegas.”⁶⁰

Kifejezetten a „Nyugat” utánzása is elhangzott a balatoni nyarak kapcsán:

„Nyilván az is benne van, hogy ezt a nyugati jómódot próbáltuk utánozni. Ugye már kezdett az érződni, hogy mennyire elhúzott a Nyugat életszínvonalban, és kellett az öntudatunknak. Nehogy már mi ne... Nem tudtak leutazni a tengerpartra, kellett a magyar tenger. És azt láttuk a filmekben, hogy, hű de jól élnek nyugaton.”⁶¹

Többen említették beszélgetőpartnereim közül a hétvégi ház kapcsán, hogy az *a családi, baráti kapcsolatok ápolása* miatt volt fontos számukra, a családi és baráti körben itt eltöltött idő, a társasági élet sokat jelentett nekik. A bográcsozások, kártyapartik, „társasozások”, közös játékok és fürdőzések nosztalgikus felidézése mellett említették a „kikapcsolódás”, „privát szféra” és „nyugalom szigete” kifejezéseket is. Annak ellenére, hogy sokszor előkerülnek a társas kapcsolatok az elbeszélésekben, nagyon egyénfüggő, hogy ki milyen tartalmat párosít hozzá, szükséges rossznak, kötelességnek látja-e a családtagok, barátok vendégül látását, vagy épp pozitív élményként emlegeti. Az elbeszélésekben a társas kapcsolatokat, együttléteket többféle jelentéstartalommal ruházták fel. Egyrészt jelentette a stresszmentes pihenés lehetőségét, távol a munkahelyektől, a modern városoktól: „Budapest, Székesfehérvár, Győr, tehát az urbánus léthez képest, ez a béke szigete volt.”⁶² Emlegették a kimerültség, a fáradtság és a taposómalom ellentétéként is. Jelentette annak lehetőségét is, hogy mindezekről elvonulva több ideje jutott itt az embereknek egymásra, ahogy arra egyik interjúalanyom is utalt: „ha ott voltunk, akkor egymással foglalkoztunk”. Másik esetben azonban – amikor több generáció lakott együtt – a fiatalokat éppen az motiválta, hogy elmehettek otthonról, nyugodtan és a „saját magukéban” lehetek.

Noha a hatvanas évek elején a SZOT-üdülőkhöz még jellemző volt az étkezések kötöttsége vagy a kultúrfelelős által szervezett kötelező programok, a „békés” jelzőhöz – bár az sokszor elhangzott a nyaralóval kapcsolatban – interjúalanyaim nem társították a „politikamentes” jelentést.⁶³ A „magam szervezem a szabad-

⁵⁹ Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 3.

⁶⁰ Interjú V. L.-l, 2015. augusztus 17.

⁶¹ Interjú R. J.-vel, 2015. augusztus 5.

⁶² Interjú D. Z.-vel, 2015. július 17.

⁶³ Valuch 2006a: 148.

időmet” öntudatossága nem jelent meg motivációként, a „magam ura vagyok” érzése is legfeljebb csak az építkezéshez, létrehozáshoz, alkotáshoz kötve – ahogy fent is bemutatam –, nem pedig politikai nézőpontból.

Az üdültelekről, nyaralóról beszélgetve néhányszor elhangzott a motivációk kapcsán, hogy volt, aki azokat *befektetésnek szánta*. Magát a szót használták többen is, csak egy ember ózdkodott tőle anakronisztikussága miatt:

„Keresték az emberek a felesleges pénzeknek az elhelyezését. Nem akarom mondani, hogy befektetés, mert akkor ezek a kifejezések nem is léteztek.”⁶⁴

A *kiegészítő jövedelem szerzése szobakiadással* konkrétan is felmerült a nyaralókról való beszélgetés során. Köztudott, hogy ez a hatvanas-hetvenes évektől például a Balaton-parton virágzott: főleg csehszlovák, lengyel és német turistáknak adták ki a szobákat. Ez nyilván elsősorban az állandó lakosság körében volt jellemző, bár egyes esetekről korábban is tudtunk, amikor valaki a hétvégi házát adta ki. Bertha Bulcsú *Balaton évtizedek* című könyvében például beszámolt egy esetről, amikor egy pesti pincér egy parányi balatonlellei telekből és a rajta lévő kis hétvégi házból jelentős bevételre tett szert.⁶⁵ Ezeket nyugodtan tekinthetnénk kivételnek, egyik beszélgetőpartnerem – aki történetesen Veszprém megye egyik járási építési hivatalának a munkatársa volt – azonban a következő megdöbbenő kijelentést tette: „50-60%-ban emiatt építkeztek a környéken [...] a szobakiadás virágzott, erre rendezkedtek be”.⁶⁶ Az információ nagyon nehezen ellenőrizhető, hiszen az esetek többségében nem jelentették be ezt az idegenforgalmi tevékenységet, és azt sem tudjuk, hogy amennyiben az adat valós, ez országos szinten érvényes volt-e az üdülőövezetekre, vagy csak egy extrém példáról van szó. Mindenesetre már az is jelentős, ha csak a Balaton térségére igaz az állítás.

A nyaraló vásárlásában a *jövőről való gondolkodás*, a tervezés nemcsak abban a formában jelent meg, hogy befektetésnek szánták, hanem úgy is, hogy az emberek a nyugdíjas évekre gondoltak. Meglepetésemre hárman is említették a vásárlás motivációjaként, hogy az idős kori visszavonulás helyének szánták a nyaralót.

„[A szüleim] már akkor készültek arra, hogy majd nyugdíjas korukba, akkor oda lepördülnek, és akkor ott fogják az unokákat nyaraltatni, és jaj, de milyen jó lesz az.”⁶⁷

„Nyugdíjasok előszeretettel telepedtek le mindig is ilyen helyeken és sokan ilyen céllal is vásároltak telket.”⁶⁸

⁶⁴ Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 3.

⁶⁵ A szerző számításai szerint az illető a hetvenes években nyaranta közel 40 000 forintot keresett az ingatlan kiadásából (Bertha 1984: 174–177).

⁶⁶ Interjú F. Zs.-vel, 2015. június 2.

⁶⁷ Interjú V. K.-val, 2015. május 19.

⁶⁸ Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 5.

Más csak röviden utalt rá: „majd itt nyugdíjasok lesznek”.⁶⁹ Ugyan nem a motivációk között, de egy esetben felmerült az életkor szerepe is a nyaralóépítés kapcsán: „Negyven éves kora körül szokik rá az ember a telekre.”⁷⁰ Az utóbbi elejtett mondat mellett a „megállapodik az ember” kifejezés utalt még arra, hogy ehhez a röghöz kötött nyaralási formához nemcsak azért volt köze az életkornak, mert ekkorra biztosították maguknak a szükséges egzisztenciát, hanem mert igényük is ekkorra alakult ki.

Két esetben a *szabadság* szó is felmerült. Noha mindkettőben a Balaton-parti nyaraló kapcsán és nem közvetlenül a motivációk között, mégis azt feltételezem, hogy a hétfégi ház megítélésében, tudat alatt, akár a vásárlás mögötti döntésre is hatása lehetett az ehhez kapcsolódó pozitív asszociációknak. Egyik beszélgetőtársam például a következőt mondta: „És gondolj bele, hogy a Balaton mellett szabadnak érezte magát mindenki.”⁷¹ A munkahelyi és otthoni kötöttségek alóli felszabadulás, a környezetváltozás mindenképpen az utazást meghatározó motivációk közé tartozott már a hatvanas-hetvenes években is, sőt az egynapos hétvégék korában ez kiemelten fontos lehetett, még akkor is, ha az interjúalanyok ezt kevéssé említik.⁷²

A motivációkról beszélgetve egy alkalommal felmerült egy látszólag nem kontextusba illő kijelentés: „az volt a divat, az volt a jelszó, hogy a Balaton mindenkié, mindenki kapjon egy kicsi telket, építsen rá egy pici házikót”.⁷³ A „Balaton mindenkié” jelszónak titulált félmondatról (vagy annak valamilyen változataról) mások is beszéltek, de más szövegekörnyezetben:

„A hatvanas évek második felében, meg a hetvenes években, amikor ugye volt egy ilyen szlogen, hogy »Tiéd a Balaton«, és ezt úgy értelmezték, hogy mindenkinek jusson egy szelet a Balatonból. És akkor alakultak ki ezek a 80–120 négyszögöles nyomortelepek.”⁷⁴

„Akkor egyébként az egész Balaton-parton ez ment, hogy úgymond a nép jusson ilyen üdülési lehetőséghez.”⁷⁵

Azok az interjúalanyok, akik ilyen egzakt módon fogalmazták meg a jelenséget, valamilyen módon mind kapcsolatban álltak a központi hatalommal: egyikük egy Balaton-parti település tanácselnöke volt, a másik tanácsi VB-titkár,

⁶⁹ Interjú F. Zs.-vel, 2015. június 2.

⁷⁰ Interjú P. P.-vel, 2015. június 2.

⁷¹ Interjú L. K.-val, 2015. június 15.

⁷² Az Országos Piackutató Intézet 1980. évi felmérése szerint a kikapcsolódás iránti igény motiválta leginkább az embereket a turizmusban való részvételre. A válaszadók 37%-a az otthoni gondok felejtése, a lazítás, a pihenés miatt utazott. 22% szerint a legfontosabb a környezetváltozás volt (Czeglédi 1983: 278–279).

⁷³ Interjú Sz. L.-lél, 2008. augusztus 14.

⁷⁴ Interjú R. S.-sel, 2015. augusztus 3.

⁷⁵ Interjú V. L.-lél, 2015. augusztus 17.

a harmadik pedig a Balatoni Intéző Bizottság vezetője. A szlogen eredetét mind-
eddig – nem meglepő módon – sem személyhez, sem eseményhez nem tudtam
kötni. Nem mellékes kérdés azonban, hogy a politikai hatalom felülről jövő kez-
deményezése volt-e az emberek telekhez juttatása, vagy utólag hagytak jóvá egy
már kialakult folyamatot, illetve adtak ideológiai magyarázatot arra, hogy miért
hunynak szemet az emberek „kispolgári harácsolása” felett. Egyik interjúalanyom
az alábbival magyarázta a szlogen alkalmazását:

„Propagandisztikus szöveg volt, bent volt a közbeszédben, és erre soha nem volt
direktíva vagy valami, én legalábbis nem láttam ilyet. De valamiért ez úgy megje-
lent, nyilván azért, mert a módosabb embereknek vagy a nagyobb jövedelműeknek
lehetőségük volt arra, hogy építkezzenek, építsenek és akkor, hogy valahogyan kifog-
ják a szelet a vitorlából, hogy van egy vezető réteg, ami megteheti ezt. Ám legyen,
akkor tessék, biztosítsuk a népnek, hogy ő is tulajdonképpen juthasson ilyen lehető-
ségekhez. És akkor ez valahogy beépült a köztudatba.”⁷⁶

Egy a központi hatalommal közvetlen kapcsolatban nem álló interjúalanyom
is utalt a politika szerepére az üdülőtellek, hétvégi házak elszaporodása kapcsán:

„Kifejezetten problémásnak érzem ezt a boomot a 70-es években. Egy olyan réteg
jutott telekhez – most ez lehet, hogy csúnya dolog – de, aki egész egyszerűen
nem tudja fenntartani, nem jogosult, tehát az életben nem volt a Balatonon, vagy
a Boden-tónál telkük a szobafestőknek. Az a réteg akkor egy ilyen külsőleg csinált
réteg volt, hogy jól érezze magát és telekhez jusson.”⁷⁷

Az ő meglátásuk szerint a telekvásárlási és nyaralóépítési láz egy felülről jövő,
a hatalom által generált jelenség volt. Akadt azonban olyan beszélgetőpartnerem
is, aki nem feltételezett politikai szerepet az üdülőtellek expanziója mögött, sőt,
alulról jövő kezdeményezés gondolatát sugallta: „körülbelül mint a víz, amikor
utat talál magának a talajban – erre lehetett menni, ha volt már elég pénzük
arra, hogy legyen saját autójuk, nyaralójuk”.⁷⁸ Az idézet szerint az illető valami-
féle természetes, ösztönös igénynek, illetve a lehetőségek találkozásának tartja
a jelenséget. A két megközelítést ütköztetve felmerül a kérdés, hogy az emberek
a rendszer adta határokon belül keresték a lehetőségeket, vagy maguk alakították
életmódjukat, hétköznapjaikat, maguk döntöttek a lehetséges kereteken belül.

Hogy felülről vagy alulról szerveződött a telekvásárlási, nyaralóépítési láz,
nem mellékes kérdés, hiszen választ adhat arra, hogy a politikai rendszer milyen
mértékben határozta meg az emberek döntéseit, mindennapi életét. Vajon az
emberek kezdtek el maguktól telket vásárolni, vagy a politikai szlogen szüle-
tett meg előbb? A kérdés megválaszolása azonban egy újabb tanulmány témája

⁷⁶ Interjú V. L.-l, 2015. augusztus 17.

⁷⁷ Interjú T. N.-nel, 2011. augusztus 2.

⁷⁸ Interjú G. A.-val, 2015. május 8.

lehetne, mely kormányzati iratok és a sajtó vizsgálatának bevonásával próbálhat választ adni a kérdésre. Az interjúk segítségével tehát egy olyan releváns kérdés felvetéséhez jutottam el, mely korábban nem került a látómezőmbé. Az elbeszélők által említett szlogennel korábban sehol nem találkoztam. Beszélgetőpartnereimnek köszönhetően tehát egy újabb kérdés megválaszolása és ezáltal egy újabb kutatási fázis szükségessége lett számomra nyilvánvaló, mely a szlogen történetét kutatja, illetve azt, hogy a hatalom gondolkodása leírható-e ezzel a szlogennel.

Akár a lakosság igénye volt meg előbb, akár a hatalmon lévők kezdeményezték az üdülőtelkek kialakítását, az elbeszélők emlékeiben nem ez a meghatározó a nyaralóépítés motivációi között. Az anyagi lehetőségek és az utazási korlátozások mint leggyakrabban említett motivációk, valamint a lehető legjobb élet színvonalra való törekvés – aminek ebben az időben egyik terepe a hétvégi ház birtoklása és használata volt – részben a politikai hatalom akaratától függetlenül fejtették ki hatásukat. Az áhított életmód elérése – jelentsen az egyeseknek ingatlant, befektetést, másoknak kertet, zöldtet, vízpartot és kikapcsolódást – meghatározta döntéseiket. A turizmustörténeti megközelítés, amely hagyományosan a szabadidő és a szabadon elkölthető jövedelem, illetve a változatosság keresésének igénye felől közelít, önmagában – az interjúk elemzése nélkül – elégtelen lett volna ahhoz, hogy közelebb kerüljek az egykori építetők egyéni motivációinak megismeréséhez. A teremtés, létrehozás öröme, a földszeretet, az előző generációtól tanult életmód követése, vagy épp a divat szerepe a szocialista magánüdülők építése melletti egyéni döntéseket nagymértékben meghatározta. A részben vezetett interjúk elemzése tehát kutatásom során két szempontból is haszonnal járt: egyrészt eljutottam egy korábban definiálatlan kérdés megfogalmazásához, ami kutatásom következő állomása lehet, másrészt jelen tanulmányom kérdésfeltevésének megválaszolását, az egyéni motivációk megismerését olyan új szempontú válaszokkal, illetve válaszadási lehetőséggel sikerült bővítenem, ami az oral history bevonása nélkül nem sikerülhetett volna.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288-41. 33. ő. e. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1979. augusztus 28-ai ülésének jegyzőkönyve.

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (MNL ZML)

XXIII.81.ea. Zala Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Keszthelyi Járási Hivatal Műszaki Osztályának iratai, 1963–1973.

Interjú B. P.-vel 2011. augusztus 15-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)

- Interjú B. K.-val 2015. június 15-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú D. Z.-vel 2015. július 17-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú F. Zs.-vel 2015. június 2-án, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú G. A.-val 2015. május 8-án, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Gy. L.-lrel 2015. augusztus 3-án, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú L. I.-vel 2015. július 17-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú L. K.-val 2015. június 15-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú N. L.-lrel 2008. augusztus 26-án, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú P. P.-vel 2015. június 2-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú R. J.-vel 2015. augusztus 5-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú R. S.-sel 2015. augusztus 3-án, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Sz. L.-lrel 2011. augusztus 5-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Sz. P.-vel 2015. július 20-án, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú T. N.-nel 2011. augusztus 2-án, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú V. K.-val 2015. május 19-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú V. L.-lrel 2015. augusztus 17-én, készítette Németh Szandra. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bertha Bulcsú 1984: *Baltoni évtizedek*. Budapest.
- Berend T. Iván 1983: Társadalom és életmód Magyarországon a szocialista átalakulás időszakában. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *A szocialista életmód. Magyar és szovjet tanulmányok az életmódkutatás témaköréből*. Budapest, 121–137.
- Bögre Zsuzsa 2003: Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológiai Szemle* (13.) 1. 155–168.
- Coppock, J. T. (ed.) 1977: *Second Homes: Curse or Blessing*. Oxford.
- Czeglédi József 1983: *Korunk turizmusa*. Budapest.
- Falusné Szikra Katalin 1986: *A kistulajdon helyzete és jövője*. Budapest.
- Gerelyes Endre 1961: Huszoney karóra. *Új Írás* (1.) 9. 839–842.
- Gerhard Péter – Udvarnok Virág 2007: Oral history bibliográfia. *Replika* (16.) 58. 121–126.
- Grimm, F. – Albrecht, W. 1990: Freizeitwohnen und Freizeitsiedlungen in der DDR. *Petermanns Geographische Mitteilungen* (134.) 2. 87–94.
- Gyáni Gábor 1998: Emlékezés és oral history. *BUKSZ* (10.) 3. 297–303.

- Haimayer, Peter 1979: Freizeitwohnsitze in Österreich. *Mitteilungen des Österreichischen Institut für Raumplanung* 6. 221–246.
- Hall, Colin Michael – Müller, Dieter K. (eds) 2004: *Tourism, Mobility and Second Homes. Between Elite Landscape and Common Ground*. Clevedon–Buffalo–Toronto.
- Hankiss Elemér (szerk.) 1982: *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. II. kötet. Budapest.
- Hegedűs József – Manchin Róbert 1987: Az üdülőterületek expanziója (1965–1975). *Szociológia* (16.) 2. 251–275.
- Heltai Erzsébet – Tarjányi József 1999: *A szociológiai interjú készítése. Adatfelvétel módszertan*. Budapest.
- Ispán Ágota Lidia 2014: *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása 1945 után az urbanizáció hatására*. (PhD-disszertáció.) ELTE BTK, Budapest. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/ispanagotalidia/diss.pdf> – utolsó letöltés: 2016. május 31.
- Kovács Éva 2007: Interjúk módszerek és technikák. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest–Pécs, 269–277.
- Lipp Szilvia 2004: Az utazási motivációk változásának vizsgálata a történelem tükrében. *Turizmus Bulletin* (8.) 2. 48–53.
- Molnár Adrienne – Körösi Zsuzsanna – Keller Márkus (összeáll.) 2006: *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. Budapest.
- Plato, Alexander von 2005: Történelem és pszichológia – oral history és pszichoanalízis. *Korall* (6.) 21–22. 12–45.
- Rainer M. János (szerk.) 2004a: *Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. Budapest.
- Rainer M. János (szerk.) 2004b: *Hatvanas évek Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest.
- Saad József 1980: *A magánhasználatú telkes üdülés társadalmi és gazdasági háttere, környezeti következményei*. Budapest.
- Szentpéteri József (főszerk.) 2001: *Magyar kódex* 6. Budapest.
- Thompson, Paul 2004: Történelem és közösség. *Aetas* (19.) 1. 173–186.
- Tosics Iván 2000: Lakáspolitikai – szociális várospolitikai. *Budapesti Negyed* (8.) 2. 133–150.
- Tóth Eszter Zsófia 2005: Munkásság és oral history. *Múltunk* (50.) 4. 78–99.
- Valuch Tibor 2000: A magyar művelődés 1948 után. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, 460–547.
- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest.
- Valuch Tibor 2006a: *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Budapest.
- Valuch Tibor 2006b: *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Budapest.
- Völgyesi Zoltán 2013: Az oral history kialakulásának nézőpontjai és forrásértéke. *Levéltári Szemle* (63.) 4. 9–22.